

REDACTIE

MARKUS BALKENHOL, NINA LAMAL
OLGA LEONHARD, BRITT VAN SLOUN

Venster op thuis

GEZELLIGHEID ONTLEED

STERCK & DE VREESE

5

THUIS: EEN MULTISENSORISCHE PRAKTIJK

SOPHIE ELPERS, MARJO VAN KOPPEN, MARIANNE DE LAET,
ETSKE OOIJEVAAR

‘[...] Mijn ervaringen nu zijn in het verleden gevormd
[...] Ik heb veel gereisd – en nog steeds overnacht ik elk
jaar op zo’n twintig verschillende adressen [...] – ik heb
meer langere relaties gehad, een decennium op twee
plekken gewoond – ik ben een keer verhuisd vanwege
buitengewoon asociale burens – dat draagt allemaal
bij aan de perceptie van thuisvoelen vandaag [...]; de
herinnering aan de kalme golfslag van de zee op een
tropisch eiland associeer ik qua geluid misschien meer
met thuisvoelen dan de radio hier – nou ja, ik kom er
niet helemaal uit, maar het verleden heeft grote invloed
op hoe de omgeving nu voelt.’ (respondent 119)

Thuis, zo suggereert deze reflectie op een vragenlijst over het thuisgevoel die in het voorjaar 2025 door onderzoekers van het Meertens Instituut werd uitgezet, is voor de respondenten meer dan de plek waar men woont. Thuis is voor hen een gevoel, een verzameling ervaringen, er zijn herinneringen mee gemoeid. En thuis is voor hen ook een *praktijk*: iets wat men *doet* en waar het samenkomen van mensen, dingen en dieren – maar ook van diverse zintuiglijke, emotionele en so-

ciale momenten – van de bewoner iets *vraagt*: thuis moet gemaakt, bevestigd, soms ook bevochten worden.

Waar men zich thuis voelt, wat dat inhoudt, en welke mensen, dieren, voorwerpen, rituelen, taken en talen daarbij van belang zijn, verschilt van persoon tot persoon. In reactie op de vragenlijst verbinden onze respondenten geuren, smaken, geluiden, tastervaringen en visuele elementen met elkaar. En het is in de specifieke manier waarop men dat doet, dat een thuis – en een daarbij behorend thuisgevoel – wordt gemaakt. Daarbij worden zowel positieve momenten ervaren, zoals gevoelens van geborgenheid en herkenning, als zintuiglijke prikkels die leiden tot onbehagen of conflict. De vragenlijst zelf speelt een actieve rol: zoals we zullen zien, roept zij van alles op bij de respondenten.

Hoewel de resultaten van een vragenlijst als deze slechts ‘representatief’ zijn voor de groep mensen die deze hebben ingevuld, durven we op basis van de antwoorden toch iets te zeggen over thuis. Terwijl het verleidelijk is om thuis op te vatten als een veilige, concrete plek, is het juist van belang om te zien dat de grenzen van thuis poreus en permeabel zijn; dat thuis ook een kweekkas is voor verwarring en conflict; en dat er een voortdurende onderhandeling plaatsvindt tussen uiteenlopende zaken, taken, wezens en gevoelens om van een plaats een thuis te maken.

Methodie

In dit hoofdstuk geven we een beeld van de reacties op een vragenlijst waarmee we onderzoeken hoe mensen het thuisgevoel zintuiglijk ervaren. Sinds de vroege dagen van zijn bestaan zet het Meertens Instituut dergelijke vragenlijsten uit bij het zogeheten Meertens Panel – een vaste groep respondenten die op vrijwillige basis met onderzoekers samenwerkt om het dagelijkse leven te inventariseren – met als doel de dagelijkse taal, voorwerpen en praktijken in Nederland in kaart te brengen.¹

Hoewel de respondenten van het Meertens Panel geen doorsnee van de bevolking vormen, maken hun antwoorden het wel mogelijk te signaleren hoe verschillend het thema van een vragenlijst door hen wordt beleefd.

Onze vragenlijst belicht de beleving van thuis door vragen te stellen over hoe de vijf zintuigen – geur, smaak, geluid, gevoel en zicht – aan deze beleving bijdragen. De vragen werden voorgelegd aan het huidige Meertens Panel; 505 van de 2021 panelleden reageerden. Daarnaast werden de vragen beantwoord door 69 respondenten die geen lid zijn van het panel maar die de lijst via andere wegen hadden ontvangen. Zo leren we iets over hoe onze panelleden het thuisgevoel ervaren, en hoe die ervaringen vorm geven aan *hun* thuis.

De vragenlijst inventariseert *specifieke* ervaringen van een *bepaalde* groep respondenten. Hoewel de antwoorden niet representatief zijn voor hoe inwoners van Nederland en België omgaan met thuis, zeggen ze wel iets over de beleving van deze groep: het betreft mensen die veelal tussen 1945 en 1965 in Nederland of België zijn geboren, vaak in een dorp, kleine stad of op het platteland wonen en meestal geen directe migratieachtergrond hebben. Van de respondenten is 56,2% vrouw, 43,4% man en 0,4% geeft een ander of geen geslacht aan. Wat opleidingsniveau betreft, is 84,9% academisch opgeleid, 14,1% heeft het middelbaar onderwijs afgerond en 1% is praktisch opgeleid.

In wat volgt schetsen we een beeld van de manier waarop deze groep het thuisgevoel beleeft. Wat daarbij opvalt, is dat onze vragen – zelfs bij deze op het eerste gezicht homogene verzameling mensen – niet alleen gelijkstemmige antwoorden oproepen. De veelvoudige manier waarop over thuis wordt gedacht en gesproken, duidt op de specificiteit van de thuisbeleving. Juist dat is naar ons inzicht van belang.

Wie en wat?

Thuis wordt door onze respondenten dikwijls verbonden aan 'iets van mezelf', iets wat men bezit of wat anderszins als eigen wordt ervaren. Zo zegt iemand: 'Ik kom thuis in het huis dat van ons is' (28), en een ander: 'Thuis is waar mijn eigen spullen staan', die men 'zelf gekozen heeft' (18). Thuis is ook de plek waar poezen, honden en echtgenoten zich bevinden: 'De hond begroet me, ik ben thuis' (170); 'Ik weet dat ik thuis ben als mijn echtgenote op mij wacht' (33). Ook kinderen en kleinkinderen, niet-inwonende familie, vrienden en burens kunnen tot thuis worden gerekend. Samen zijn, vaak in combinatie met eten, koken, koffiedrinken of samen tv kijken, wordt vaak genoemd. Soms maakt het verlies van een partner het onmogelijk de vragenlijst in te vullen: thuis is niet langer 'thuis'. Niet-menselijke huisgenoten spelen een belangrijke rol: deelnemers noemen katten (130 keer), honden (69 keer), overleden huisdieren (19 keer). Daarnaast verwijzen ze ook naar dieren rond het huis, zoals vogels (96 keer) en insecten (30 keer). Van de spullen die als belangrijk worden genoemd, springen boeken, meubels en het bed eruit. Het meest genoemde ritueel is samen eten.

Thuis wordt door respondenten soms geduid als een veilige plek: 'Ik kom thuis en voel me geborgen' of 'waar de muren me omarmen'. Vaak wordt thuis beschreven als vertrouwd: 'waar het bed staat' (17), 'Ik kan er blind de weg vinden' (86), of 'Ik zie wat bekend is' (27). Thuis betekent voor velen ook een gevoel van vrijheid: 'Ik kan mijn sloffen aandoen', 'iets makkelijk aantrekken' en 'het knelt niet, zoals een bh of schoenen' (161). Het is een plek waar men 'helemaal zichzelf kan zijn' en soms ook waar men autonomie ervaart, waar men met niemand rekening hoeft te houden. In veel gevallen gaat het thuisgevoel dan ook gepaard met waardering: het wordt als knus, prettig, ontspannen, aangenaam, behaaglijk, comfortabel of gezellig ervaren.

Maar thuis is niet alleen beleving. Het is ook actie, daad, iets doen. 'Ik ben thuis als ik de sleutel in het slot steek' (153)

‘en hij past’ (225); ‘Als ik het dorp en dan de straat inrij ben ik thuis’ (224); ‘Ik ga ... harder ... rijden of fietsen als ik dichterbij huis kom’ (200); ‘Thuis is waar ik woon, leef, liefheb’ (219). Geen van de respondenten geeft aan geen (t)huis te hebben en we vermoeden dat zij redelijk gegoed door het leven gaan. Tegelijkertijd is er ook druk: zorgen over wat alles kost en hoeveel duurder de dingen worden. Spanning klinkt soms door in een antwoord: ‘Thuis is waar ik het altijd koud heb’, ‘waar de burens te veel geluid maken’, ‘waar ik kan vergeten dat ik een spierziekte heb’, ‘waar ik beseft dat mijn partner overleden is’, of ‘is eigenlijk nooit waar ik woon’.

Voelen en ge-voelen

De vraag hoe thuis ‘voelt’ lijkt makkelijk te beantwoorden: temperatuur, luchtvochtigheid of seizoensgebonden schommelingen zijn in woorden te vatten. ‘Het is hier altijd prettig 19 graden’; ‘het is koud in de winter’; ‘het tocht op zolder’; ‘ik heb wel een hele koude stenen vloer, dat is fijn in de zomer’; ‘het is heerlijk in het zonlicht achter het glas’. Ook over voelen in de betekenis van tasten komen de meningen redelijk overeen: thuis is het warme velletje van de kat, het aaien van de hond, het warme (dek)bed, de zachte sofa, de aanraking van man of kind. Respondenten vinden woorden om te omschrijven hoe thuis aanvoelt en wat dat specifiek voor hen betekent.

Voelen blijkt echter ook ingewikkeld. De meeste respondenten maken onze lijst af, soms met korte, eenlettergrepige antwoorden en soms met uitgebreide beschrijvingen waarin voelervaringen overgaan in gevoelens – en andersom. Een deel haakt onderweg af. Respondent 5 antwoordt op vragen over geluid: ‘verkeer en vogels, zucht, zucht, verkeer, zucht, zucht’; op de daaropvolgende vraag, over hoe thuis voelt: ‘Ik hou op met deze vragenlijst’. Respondent 74 antwoordt eerst dat thuis ‘fijn’ aanvoelt, maar geeft daarna op vijf specifieke vragen over voelen telkens ‘geen idee’ als antwoord. Respon-

dent 75 is hier ‘niet mee bezig’. Respondent 122 heeft ‘nog nooit zo’n ONZINNIGE vragenlijst gezien’ en respondent 134 beantwoordt de vraag ‘Wanneer weet je dat je thuis bent’ met ‘dat weet je gewoon’ en vindt de vragenlijst verder ‘vage onzin’. Voelen als tasten wordt vaak vermengd met voelen als ervaren – en dat laatste is moeilijk onder woorden te brengen.

Sommigen geven aan zich onzeker te voelen over het terrein van gevoel, of over het verwoorden daarvan. De vraag ‘Welke lichamelijke voelervaringen hebt u thuis’ resulteert in antwoorden als: ‘daar ben ik me niet echt van bewust’ (200), ‘vele’ (193), ‘geen’ (154), ‘kan ik niet benoemen’ (178), ‘Hier geef ik geen antwoord op’ (139) en ‘Ik geloof dat ik niet zo’n zintuiglijk mens ben’ (122). Op de vraag ‘Waarom laten juist deze voelervaringen u zich thuis voelen’, antwoordt respondent 190: ‘Omdat het onze thuis is. Dit zijn eigenlijk té lastige vragen’.

Het is achteraf niet verbazingwekkend dat een deel van onze respondenten aangeeft niet goed uit de voeten te kunnen met deze vragenlijst, erdoor in verwarring te raken, of halverwege geïrriteerd te stoppen. Onze vragen over hoe thuis ‘voelt’ zijn immers ook vragen naar ge-voel. Ze zoeken niet alleen naar de bewoordingen waarin men spreekt over de lichamelijke, sensorische aspecten die aan thuis verbonden zijn, maar ze bevragen ook de interne beleving. We zoeken naar de persoonlijke ervaring die van een huis een thuis maakt. Met andere woorden, de vragenlijst onderzoekt zowel *sensing* – zintuiglijke ervaring – als *feeling* – de gevoelens, emoties en belevingen die thuis oproept en betekenis geeft.²

Het is niet alleen ingewikkeld om gevoelens en sensorische ervaringen die met thuis verbonden zijn uit elkaar te trekken; het kan ook confronterend zijn. Thuis roept niet altijd iets fijns op, maar soms juist een gemis, ongemakkelijkheid of een conflict. Thuis werd ooit samen met de echtgenoot vormgegeven, maar die is er niet meer; thuis is de eigen plek, maar het geluid van de burens verstoort de rust. Misschien is het voorbehouden aan schrijvers om woorden te geven aan de verschillende, samenhangende, complexe en vaak deels onbewuste ervaringen

die 'thuis' vormen. Respondent 139 somt het dilemma op: 'Hoe verder ik in de enquête kwam des te meer ik geïrriteerd raakte door de vragen. Sorry, dit zien, ruiken en horen speelt in een leven wellicht allemaal een rol maar voor mij niet zo expliciet apart[;] het grote geheel telt.' Als het woord 'thuis' gevoelens oproept, doet de poging om dat 'thuis' te ontleden dat ook. Onze poging om het zintuiglijke gevoel van thuis analytisch te benaderen en telkens apart naar ervaringen van tasten, ruiken, proeven, horen en zien te vragen, schuurt. Want uiteindelijk blijkt dat het geheel is wat telt.

Ruiken en proeven

Toch zijn we benieuwd naar de rol van de afzonderlijke zintuigen en of die ook in woorden te vangen is. Op onze specifieke vragen over zintuiglijke beleving komen specifieke en gevarieerde antwoorden. Geur, bijvoorbeeld, kan concreet en herkenbaar, maar ook vaag of persoonlijk zijn. We horen dat het bijzondere aan de thuisgeur is dat je die niet ruikt: 'Als je niets bijzonders ruikt, ruikt het waarschijnlijk naar thuis, maar die geur merk je niet meer.' (448). Of: 'eigenlijk valt niets erg op want je bent eraan gewend. Bij vreemden ruikt het juist anders' (364). Andere respondenten hebben juist wel woorden voor hoe het thuis ruikt. Ze noemen frisse, schone geuren: bloemen (lavendel, rozen), kruiden (kaneel, patchoeli), citrus (sinaasappel), zeep en wasmiddel. Een ander zegt: 'Omdat mijn vrouw van bloemen hield' (288), en weer een ander zegt: 'Ik gebruik hetzelfde wasmiddel als mijn oma en moeder, dus de geur doet me aan vroeger denken' (233).

Ook de geur van menselijke en dierlijke huisgenoten komt terug in de antwoorden: 'de geur van mijn partner' (302), 'de geur van mijn hondje' (131). Deze geuren symboliseren verbinding: 'Mijn huisdieren laten mij me thuis voelen. Ik zou het erg vinden als dat niet meer aanwezig was' (135). Of: 'omdat ze me doen overlopen van liefde, warmte, knusheid en geborgen-

heid' (47). Kook- en etensgeuren roepen vaak een gevoel van rust en gezelligheid op: 'Als kind was mijn thuis in een bakkerij, waar je altijd geuren van gebak had' (329), 'doet me lekker thuis voelen en alvast genieten van het heerlijke bordje soep dat we gaan eten' (253), 'warmte, we gaan iets samendoen' (287).

Verder worden natuurlijke geuren genoemd, zoals bos, bloemen, tuin, planten, zee, regen, hout en petrichor (de geur van regen op droge grond). Soms zijn stedelijke geuren vertrouwd: 'Het geheel van stadsgeuren, die uiteraard vooral van het verkeer komen, maken dat ik in mijn habitat ben' (466), of herinneringen aan een vroegere woning: 'Een vorige woning stond vlakbij een coffeeshop. Als ik nu nog eens een walm wietlucht ruik, denk ik aan dat thuis. Maar ik woon er al meer dan 15 jaar niet meer' (261). Geur blijkt vaak onbewust maar sterk verbonden te zijn met herinnering en emotionele geborgenheid.³

Net als geur roept ook smaak herinneringen op. Voedsel wordt gewaardeerd om de smaak, maar ook om de context waarin het wordt genuttigd. Koffie, wijn en bier staan voor rust of drukken verbinding uit: 'omdat mijn man die met veel liefde voor mij zet' (160), 'het eerste kopje koffie bij mijn moeder na een lange treinreis, een ritueel' (77). Appeltaart en ander gebak wekken jeugdherinneringen op aan 'vroeger thuis', bij ouders of grootouders; of aan de bakkerij. Zoetigheid, vooral chocolade, wordt als troostrijk ervaren en geassocieerd met 'gezelligheid'. Stampot en soep staan voor samen aan tafel, vertrouwde patronen, soms met ingrediënten uit eigen tuin of uit de biologische winkel. Zoals iemand zegt: 'Ik weet wat ik eet, geen slechte ingrediënten, vers, gezond' (377). Zelf koken wordt ook genoemd: 'We zijn vegan en alles wat we maken hoort bij ons en bij ons huis' (19). 'Nederlandse' smaken – appelmoes, kaas, drop, erwtensoep, hagelslag – roepen 'vroeger thuis' op: 'Na verre vakanties is er niets lekkerder dan een goede bruine boerham met beleggen kaas, dan ben je weer thuis' (466). Anderen benadrukken eigenheid: eigen recepten, of gerechten die horen bij iemands wortels – zoals 'kaas en Indisch eten' – 'zijn'

het thuisgevoel: want ‘ben deels Hollander, deels Indisch jongetje’ (275).

Eten en drinken bieden niet alleen smaakervaringen, maar verbinden ook met rituelen, relaties en cultuur: ze roepen geborgenheid, herinnering en identiteit op – de ingrediënten die voor onze respondenten ‘thuis’ maken.

Horen en zien

Veel van onze respondenten – meestal geen stadsbewoners – verbinden hun thuisgevoel met natuurgeluiden. Vogelzang, zoals dat van merels, mussen, duiven, zwaluwen, uilen en meeuwen, maar ook andere dierengeluiden, zoals kikkers, bijen of kippen, horen daarbij. Ook de wind wordt regelmatig genoemd. Zulke geluiden worden vaak geassocieerd met rust. Muziek maakt eveneens deel uit van de *soundscape* van thuis. Respondenten noemen favoriete musici, muziekgenres en radiozenders, maar waarderen muziek ook als achtergrond of om storende (verkeers)geluiden te maskeren. Ook stilte kan het thuisgevoel versterken: ze brengt rust, ontspanning en een gevoel van eigenheid. Zoals een respondent schrijft: ‘Omdat ik in stilte weer tot mezelf kan komen’ (492) en ‘Stilte omdat ik dan mijn gedachten de vrije loop kan laten’ (299).

Taal en dialect geven thuis een persoonlijk karakter en laten ruimte voor autonomie en zelfexpressie. Een uitgebreide analyse volgt later, maar duidelijk is dat taal bijdraagt aan het gevoel zichzelf te kunnen zijn: thuis laat persoonlijke praktijken toe. Ook het horen van partners, kinderen, dieren vormt een belangrijk onderdeel van wat thuis is. ‘De stem van mijn vrouw’ (476), ‘gebabbel en gezang van de kinderen’ (120), ‘gelach’ (351), ‘gezellige gesprekken’ (326) brengen leven en maken van thuis ‘thuis’: het geluid van de zoon, ‘hij is eigenlijk mijn thuis’ (2).

Onze vraag *waarom* bepaalde geluiden bijdragen aan het thuisgevoel biedt inzicht in de betekenis van ‘thuis’. Geluiden

die met ‘thuis’ worden geassocieerd voelen vaak vertrouwd. Huishoudelijke geluiden, zoals van klokken en apparaten, zijn de klanken van het dagelijks leven: het geluid van het koffiezetaaraat ‘wekt zin in koffie op – gezellige momenten op een dag (367)’. Geluiden van burens, verkeer, industrie en bouw ervaren respondenten juist als storend. En de klanken die herinneren aan jeugd, ouders of eerdere woonplaatsen fungeren als zintuiglijke ankers. Zo maakt geluid voor onze respondenten hun thuis.

En wat ziet men thuis? Naast meubels noemen respondenten persoonlijke spullen: boeken, schilderijen, (familie)foto’s en erfstukken. Ook aspecten van het huis zelf, zoals lichtinval en kleur, het uitzicht op de tuin of op de natuur buiten het huis, zijn van belang. Vaak roepen deze visuele elementen herinneringen op. ‘Alles fijn, mijn foto’s (o.a. kinderen), mijn eigen smaak en herinneringen om mij heen’ (93). En ook: ‘Fijn vind ik de spulletjes om mij heen. Het is een allegaartje van oude en nieuwe dingen. Herinneringen en praktische aanvullingen maken mijn kamer leefbaar’ (296).

Ook de imperfecties – zoals rommel of slijtage – worden soms juist gewaardeerd als een belangrijk onderdeel van thuis: ‘onze rommel’, ‘slijtplekken’, ‘soms een puinhoop’, ‘afwas’, ‘alles dat gedaan moet worden’ (317). ‘De rommeligheid [...] toont [...] dat er geleefd wordt’ (31). Op de vraag welke visuele aspecten storend zijn voor een thuisgevoel, geven velen aan zich nergens aan te storen. Maar we lezen ook dat rommel en troep, vuil en gebrek aan netheid, kapotte of versleten spullen, een overdaad aan spullen, of de auto’s in de straat storend zijn. De woorden waarmee men het visuele omschrijft, roepen vaak een sfeer of gevoel op: thuis is ‘licht’, ‘veilig’, ‘warm’, ‘gezellig’, ‘vertrouwd’ – of juist het tegenovergestelde.

Reflectie

Veel deelnemers aan het Meertens Panel wonen niet in grote steden. Ze zijn vaak van middelbare leeftijd, en zij, hun ouders en hun grootouders zijn in Nederland geboren. De vragen naar hun gevoel van thuis verrasten velen, maar toch hadden ze veel te vertellen – niet alleen over hun huis maar ook over wat dat huis tot thuis maakt. Voor een groot deel van de respondenten wordt thuis vrijwel vanzelfsprekend gekoppeld aan veiligheid en comfort. Deze begrippen worden niet neergezet als een nostalgisch verlangen naar vroeger, maar als een concrete dagelijkse ervaring. Het idee van thuis vertegenwoordigt voor deze groep een geleefde ervaring van geborgenheid.

Respondenten schrijven makkelijk over het belang van licht, kleur, inrichting en vertrouwde objecten. Ook andere zintuigen – geur, smaak, geluid en gevoel – spelen een belangrijke rol. Niet alleen als directe ervaringen maar ook als trigger voor herinnering, emotionele verbondenheid en het gevoel van veiligheid en comfort. Hoewel elk zintuig een andere rol speelt – hoe, precies, zou nader onderzocht moeten worden – benadrukken de respondenten vooral het samenspel van zintuigen. Het zijn de specifieke ervaringen die het verschil maken: de geur van koffie, het geluid van een stem, de smaak van stampot of het gevoel van een zachte deken. Fysieke en sociale aspecten, herkenning en emotie komen daarin samen – en maken van huis thuis.

De zintuiglijke ervaring van thuis lijkt voor onze respondenten dan ook vervlochten te zijn met dagelijkse rituelen, affectieve relaties en de elementen waaraan men is gehecht. Vooral het delen van zintuiglijke waarnemingen met anderen – geliefden, kinderen, huisdieren – vormen voor velen de kern van hun thuisgevoel. Tegelijk dienen zintuigen ook de autonomie: thuis is de plek waar de eigen voorkeur kan worden gevolgd, waar keuzes kunnen worden gemaakt en waar wat men zelf prefereert voorrang krijgt. Zelfs onbewuste keuzes voor bepaalde muziek, geuren of smaken zorgen ervoor dat

thuis zich onderscheidt van elders. De zintuigen markeren bovendien het verschil tussen binnen en buiten. Thuis wordt herkend aan wat vanzelfsprekend voelt, juist omdat het opvalt wanneer dat ontbreekt of elders anders is.

Tast, geur, smaak, geluid en beeld weven samen het vertrouwde gevoel van thuis. Zo komen in het thuisgevoel het symbolische en het materiële samen: materiële elementen geven betekenis aan het huis, en die betekenis maakt er een thuis van. Dat thuis geen harmonische haven is, en het proces waarin het wordt gemaakt niet zonder conflict, suggereert het citaat waarmee onze beschouwing begint. Als we thuis beschouwen als een *contactzone* moeten we het, zoals Pratt stelt, niet alleen zien als een dynamisch complex dat vorm krijgt in die ontmoeting van objecten en emoties, maar ook als de uitkomst van een dynamisch proces waarin heterogene, soms tegenstrijdige en ook verschuivende ervaringen onder één dak worden gebracht.⁴

De vragenlijst zelf brengt ook zo'n verschuiving teweeg: ze roept iets op bij de lezer, soms weerstand, soms juist een moment van reflectie. Zo maakt ze zelf ook deel uit van de *contactzone*: de werkelijkheid na de lijst is iets anders dan de werkelijkheid ervoor. De vragenlijst nodigt de respondenten uit om aan thuis, hun gevoelens daarover en ervaringen ermee actief een plaats te geven. Zodra een antwoord is geformuleerd, bestaat het in de wereld en verandert die wereld een beetje. Wie serieus nadenkt over vragen over thuis, ziet dat thuis zelf ook een nieuwe betekenis krijgt.